

Вовк О. В.,
аспірант

Київського університету імені Бориса Грінченка

ЖАХ ЯК ОСНОВНИЙ ЖАНРОТВІРНИЙ ЕЛЕМЕНТ В АМЕРИКАНСЬКИХ РОМАНАХ ЛІТЕРАТУРИ ЖАХІВ

Анотація. У статті з'ясовано та розмежовано поняття базових (фундаментальних) та похідних емоцій. Виділені фактори, що викликають емоційні стани страху, стали базою для систематизації принципів відтворення жанрових особливостей літератури жахів.

Ключові слова: емотивність, емоційність, жанротвірний елемент, жанр «horror».

Постановка проблеми. Страх як одна із базових емоцій є способом реакції людини на навколишній світ та повсякденні речі, що відбуваються в її житті. Вербалізація емоцій стала предметом вивчення таких дисциплін, як мовознавство (О.О. Борисов, С.В. Манібаєва, А.А. Каліта, В.І. Шаховський, І.С. Баженова та ін.), психолінгвістика (І.Г. Безкорвайна), стилістика (Т.О. Мизин, О.О. Борисов та ін.) та концептологія (А.А. Борисов, Н.О. Кравський, І.Ю. Нікітіна). Недостатня увага науковців до емоції жаху як жанротвірного елемента вимагає комплексного підходу та комплексної методики в рамках літературознавчих і стилістичних студій.

Мета дослідження полягає у визначенні та систематизації основних принципів відтворення жанрових особливостей американської літератури жахів.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: 1) визначити роль емоцій у літературі жахів; 2) розглянути поняття жаху як жанротвірний елемент; 3) розкрити принципи відтворення жанрових особливостей літератури жахів.

Актуальність роботи полягає в спрямованості сучасної лінгвістики та літературознавства на вивчення репрезентації емоційної сфери жаху свідомості в мові та мовленні.

Наукова новизна дослідження базується на зіставленні та розмежуванні основних елементів відтворення жанрових особливостей американської літератури жахів.

Загальнонаукове значення роботи зумовлено тим, що вона розкриває зміст понять «емоційності» та «емотивності» та систематизує основні жанрові елементи, що допомагають виразити та описати емоцію жаху в художньому тексті.

Сучасні вчені-лінгвісти розходяться в думці про розтлумачення таких термінів для сучасного мовознавства, як «емотивність» та «емоційність». Б.І. Додонов, А.Б. Зотова та Е.П. Ільїн розглядають їх як синонімічні, та вважаємо за доцільне розділити ці поняття. Слідом за Я.В. Гнезділовою [2, с. 14] під емоційністю розуміємо особливу форму відображення зовнішнього світу або внутрішнього стану людини у вигляді зовнішньої психо-фізіологічної чи поведінкової реакції, а під емотивністю – вираження такої форми внутрішнього стану людини з допомогою мовних засобів.

Емоції існують одразу у двох семіотичних системах: невербальній та вербальній. Трактуювання першої системи полягає в тому, що емоції, по суті, є невербальними, оскільки вони мають певну фізіологічну екстеріоризацію (сміх, сльози, тремтіння,

інтонація і т. ін.) [10, с. 85]. Вербальне вираження емоції в тексті або дискурсі відбувається з допомогою лексичних і фразеологічних одиниць (назви, вираження, описи) [10, с. 91].

Через те що емоції тісно пов'язані із досвідом кожної людини, жах як негативно забарвлений емоційний процес [3, с. 315] належить до переліку фундаментальних емоцій (див. праці А. Вежбицької, П. Екмана, К. Ізарда, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна). «Жах» часто отожднюється зі «страхом», адже обидві емоції пояснюються як внутрішнє переживання людини, що зумовлене реальною або передбачуваною загрозою [12]. Слідом за К. Ізардом вважаємо «страх» базовою емоцією, тобто вродженим емоційним процесом із конкретним суб'єктивним переживанням [5, с. 54]. Тоді жах – це стан людини, який виникає під впливом сильного страху [9, с. 98]. Його відмінними рисами є пригніченість, заціпеніння, загалом відсутність активної реакції щодо усунення джерела страху. Тобто страх є емоційно забарвленим прагненням уникнути небезпеки, що мобілізує відчуття людини, тоді коли жах – паралізує.

Для того щоб полегшити систематизацію жанротвірних елементів, нам потрібно краще зрозуміти, які наслідки за собою веде такий емоційний стан.

Серед факторів, що можуть викликати емоційний стан жаху, виділяють такі:

Відчуття наближення смерті: саме таке відчуття найчастіше приводить до двох типів реакції людини:

Перша реакція – мобілізація, активність заради порятунку. Прикладом послужить уривок із роману С. Кінга «Misery». Головний герой із переломами рук та ніг після страшної аварії опиняється закритим у домі своєї фанатки із маніакальним синдромом. Будучи «замурованим», він, панікуючи, але швидко та мобілізовано намагався знайти вихід із ситуації, шукаючи будь-які варіанти, що дозволили б йому вибратись із будинку [23].

Друга реакція – пасивність, пригніченість та очікування смерті. Жах відчувається саме в ту мить, коли людина збагнула безвихідь ситуації. Наприклад, у творі С. Кінга «Night Shift» головний герой змирився із неминучістю смерті, оскільки був оточений щурами розміром зі свиню [25].

Необхідність виживання у скрутних або екстремальних умовах: страх за власне життя, виявлення тваринних інстинктів та наслідки, до яких вони можуть призвести, викликають у людини потужне відчуття жаху [16, с. 82]. Прикладом можуть слугувати ситуації, у яких люди потрапляють у замкнений простір (закриті приміщення, безлюдні острови і т. ін.), і через певний проміжок часу у людини можна спостерігати поступові різноманітні психологічні зміни. Такими змінами може бути боротьба за виживання чи, навпаки, відчайдушне бажання смерті. Це твердження яскраво демонструє герой роману Р. Блоха «Psycho» – Норман Бейтс та С. Кінга «The Shining» – Джек Торренс. У першому випадку персонаж усе життя провів в одному будинку разом зі своєю матір'ю, не маючи близьких друзів чи

знайомих. Вже на початку роману автор акцентує увагу саме на наслідках психологічних змін Нормана. Другий випадок із Джеком Торренсом цікавий тим, що С. Кінг показує психологічну трансформацію із нормальної людини в одержимого монстра, який був здатний на вбивство власної родини [24].

Зіткнення з непередбачуваним: неочікувані ситуації та страшні події у перші секунди можуть викликати шок від побаченого, а згодом жах. Саме в шоківому стані людина найбільш вразлива. Прикладом такої шоківної ситуації є оповідання С. Кінга «The Lawnmower Man», у якому описуються жахливі дії вбивці, що шокували головного героя, у такий спосіб роблячи його вразливішим та нездатним вчасно мобілізуватися та протистояти кривднику [25].

Література жахів, на нашу думку, якнайяскравіше підкреслює емоційний складник художніх творів. Як свідчить про це назва жанру, основною метою таких творів є намагання викликати у читача відчуття жаху або зобразити ситуацію жаху, у яку потрапляють герої. Такого роду відчуття небезпеки і приваблюють читачів. Людська допитливість, фантазія та уява стала поштовхом для його літературного вираження. Згодом об'єкти страху в літературі набули змін через прагнення особистості поринути у вир ілюзій і фантазій, що є способом звільнити себе від повсякденної рутини та реалій життя зі своїми законами та правилами [4].

Цей ефект досягається шляхом уведення до текстів надприродних, чудесних або фантастичних елементів [11, с. 35]. Так, елементи надприродного, що з'являються зазвичай у розв'язці твору, нереальні, неможливі або ірраціональні події, або ті, що є шокуючими, непередбачуваними, унікальними, незвичайними, спонукають читачів до їх розв'язання або розтлумачення [13, с. 92–93]. Чудесне як елемент літератури жахів пов'язане у творах з неприйнятними та незрозумілими явищами, наприклад, вампірами, демонами, вовкулаками та ін. Фантастичне у творах цього жанру – це ірраціональне, що становить альтернативу об'єктивній реальності, а отже, своєю гіперболізацією дивує та лякає [11, с. 99]. Прикладом служить опис немовля Сатани з роману А. Левін «Дитя Розмарі»: *“Asleep and sweet, so small and rosy-faced, Andy lay wrapped in a snug black blanket with little black mitts ribbon-tied around his wrists. Orange-red hair he had, a surprising amount of it, silky-clean and brushed. She reached out to him, her knife turning away; his lips pouted and he opened his eyes and looked ather. His eyes were golden-yellow, all golden yellow, with neither whites nor irises; all golden-yellow, with vertical black-slit pupils”* [27]. Іншим прикладом є уривок із роману С. Кінга «The Shining», у якому описується трансформація головного героя із потвори у людину: *“His nose was bleeding, and a terrible gout of blood had spilled out of his mouth. The side of his face was a puffed purple bruise. The mask of face and body had been ripped and shredded and made into a bad joke. It was not his daddy, not this Saturday Night Shock Show horror with its rolling eyes and hunched and hulking shoulders and blood-drenched shirt. The face in front of him changed. It was hard to say how; there was no melting or merging of the features. The body trembled slightly, and then the bloody hands opened like broken claws. The mallet fell from them and thumped to the rug. That was all. But suddenly his daddy was there, looking at him in mortal agony, and a sorrow so great that Danny's heart flamed within his chest. The mouth drew down in a quivering bow”* [24, с. 224]. Виходячи із поданих прикладів, варто зазначити, що повна картина ірраціональності персонажа виникає лише в кінці оповідань.

Таким чином, ми спостерігаємо певну систему, яка допомагає письменникам найбільш реалістично зобразити картину в оповіданні з допомогою проведення паралелі із реальним життям та людською психологією.

У США література жахів стала наступницею англійських готичних романів [1, с. 9]. Не можна відкидати й той факт розмежування американської літератури від англійської, через історичні зв'язки Англії та США відбувалась поступова трансформація предмета, який викликає жах. Змінилися саме збудники жаху. Якщо у готичних романах вони виступали як нереальні, надприродні сили або вигадані казкові персонажі, то для американської готики причиною викликаного жаху могли стати навіть звичайні речі, що оточували людину [14, с. 13].

Першим на теренах США ще у 1830-х роках Едгар Аллан По досягнув психологічну основу пристрасі читача до жаху [6]. Письменник зрозумів, що функція художньої літератури полягала в інтерпретуванні почуттів автора незалежно від того, що показується в самому творі: добро чи зло, та які емоції вони викликають у читача. Е. По вивчав людську психологію та роботу людського розуму, його цікавило пізнання джерел людського жаху. У своїх творах, наприклад, в «Ligeia», «Падінні дому Ашерів» та інших він відтворив те, що критики пізніше назвали «примарним жахом» [7]. Оскільки автор спробував заглибитися в природу людської психіки, він поєднав химерні деталі разом зі власними ілюзіями, які породили жахливе у його оповіданнях та новелах.

Амброз Гвіннет Бірс у своїй творчості продовжив традиції американської новели жаху [17, с. 52]. Однією з особливостей стилю А. Бірса стала його увага до напруженості та одночасної простоти сюжету, ефект при цьому досягався завдяки гіперболізації жаху персонажа перед обличчям смерті [14, с. 15]. Жах бірсівських оповідань – у його абсурдності: абсурдна загибель, абсурдна жорстокість, абсурдна хоробрість.

Послідовником Е. По та А. Бірса вважають Г. Лавкрафта, який у своїх роботах поєднував елементи містики та фентезі, що підкреслювало його оригінальний стиль [21, с. 236]. Г. Лавкрафт зображував жах у незбагнених для людської уяви речах, використовуючи матеріали вигаданих стародавніх книг чи міфів, що створювало ілюзію реальності. Наприклад, Некрономікон – придумана Лавкрафтом древня книга-манускрипт, а Ньярлатотеп, символ хаосу – вигаданий персонаж, що уособлює послання Бога [8].

Наступником і другом Г. Лавкрафта був Р. Говард, який у кількох своїх оповіданнях, написаних у жанрі *horror*, використовував елементи окультизму. Р. Говард вважав, що цивілізація за своєю природою перекручена і ненадійна. Якщо Г. Лавкрафт намагався висвітлити жахи глибини стародавніх часів, то Р. Говард – жах тасмниць, які загрожують людству.

Кожен із названих авторів створював свій художній світ, сповнений особливою образністю та виразністю.

Проаналізувавши елементи, які є базисом успішної історії жахів, ми можемо виділити такі фундаментальні складники:

1. Нетривіальний образ героя – герой у творі повинен зображуватись так, щоб читач міг асоціювати себе з ним, причому зовсім не обов'язково використовувати стереотипи людського характеру та зовнішності [8]. Герой може навіть і не бути людиною. У літературі жахів існує два типи героїв:

(а) персонажі, що відчувають жах. Зазвичай у романах та оповіданнях автори детально описують емоційні стани героїв: *“The expression on his face was one of drugged horror, and her first*

thought was that he was having some sort of epileptic seizure, that he might have swallowed his tongue" [24, с. 84].

"Suddenly he knew that he was nearly frozen with terror if he did not make his feet go now" [24, с. 119].

"Norman heard the bitterness creeping into his voice, felt it welling up into his throat until he could taste it, and tried to hold it back" [15].

"In a moment he'd have to cry. Norman shook his head. To think that she could still do this to him, even now! But she could, and she was, and she would, over and over again" [15].

"The thought of her baby lying helpless amid sacrilege and horror brought tears to Rosemary's eyes" [27, с. 267].

"Guy hissed afterwards, wide-eyed with fear" [27].

(б) персонажі, що лякають. Характеризація головного героя може бути прямою і непрямою.

Прямими – чітке описання зовнішності героя. Виявлення жаху чи неприємних відчуттів у читача викликає образ персонажа з фізичними вадами, потворністю, неприродною анатомією: "His eyes were golden-yellow, all golden yellow, with neither whites nor irises; all golden-yellow, with vertical black-slit pupils" [27].

"They were silver, not human eyes at all. George's hands, fish-white, found the sides of the tub and he pulled himself up to a sitting position. The wound was lipless" [24, с. 185]. Такому типу притаманні широкі описи зовнішності, використання великої кількості епітетів та соматичної лексики, однак, зовнішність усіх другорядних персонажів видається типовою та не несе жанротвірного образного елемента.

Непрямими – акцентують увагу саме на діях та думках персонажа. Найбільш стереотипними діями, що приводять до асоціацій з жахом, є: вбивства, насильство, пожирання, психічні розлади: "But fear had settled around his heart, deep and dreadful, around his heart and around that indecipherable word he had seen in his spirit's mirror".

2. Поєднання буденного та фантастичного часу та місця дії – ситуації із жахливими подіями, які відбуваються за непередбачуваних обставин, стають не настільки страшними та лякаючими [8]. Місце подій відіграє основну роль у творі, адже воно дає змогу створити спеціальну атмосферу, для того щоб «підготувати» читача до наступних подій та активізувати фантазію. Місця дій поділяються на два типи:

(а) «відкрите» місце дії, наприклад, звалища, старі парки, пустирі, кладовища, покинуті міста, безлюдні квартали. Типи відкритого місця події ми можемо спостерігати у романах Т. Харріса «Rad Dragon» та «The Silence of the Lambs» та А. Левіна «Rosemary's Baby», оскільки автори не обмежують головних персонажів у пересуванні.

(б) «закрите» місце дії, що в той чи інший спосіб обмежує можливості героїв, заточуючи їх у закритих приміщеннях разом з об'єктом їхнього страху. До категорії «закритих» місць, що наводять жах, належать: старі замки (найчастіше їх архітектура виконана в готичному стилі), підвали, покинуті будинки, скотобійні, церкви. Герой роману С. Кінга «The Shining» перебуває в пустому готелі із привидами, у романі «Misery» головний персонаж потрапляє в пастку-будинок своєї фанатки. У свою чергу Р. Блох зображує жертв Нормана Бейтса добровільно залишеними у його власному старому готелі.

3. Незвичність дій героя-антагоніста, яка є результатом того, що основні дії твору спонукаються вадами чи пороками героя, як ідея-фікс, одержимість, жадібність і т. ін. Це приво-

дить до невідворотного наближення страшних подій або до моральної пригніченості героя і навіть до усвідомлення власних недоліків.

4. Відсутність кінцівки. Цей прийом широко використовується авторами жанру «horror». Він не тільки збуджує фантазію та залишає долю героя в секреті, але й є одним із факторів, що супроводжує виникнення жаху через відчуття невідомого. С. Кінг так визначає жак: «опієння після побаченого» [22].

Отже, американська література жахів, що бере свій ранній початок ще з англійської готичної літератури, багато в чому стала самобутньою і увійшла до скарбниці світової літератури завдяки вигадливості її майстрів.

Перспективою подальших досліджень вважаємо вивчення характеру взаємодії між іконічними, індексальними та символічними принципами репрезентації емоційних станів у англомовних романах літератури жахів середини ХХ – початку ХХІ ст.

Література:

1. Білоус О.Ю. Готична традиція в літературі США та її трансформація у творчості Вокера Персі : автореф. дис. ... канд. філ. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ольга Юрійівна Білоус. – Київ, 2009. – 23 с.
2. Гнезділова Я.В. Емоційність та емотивність сучасного англомовного дискурсу: структурний, семантичний і прагматичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філ. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ярослава Володимирівна Гнезділова. – Київ, 2007. – 190 с.
3. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – М. : Русск. язык, 1981. – 700 с.
4. Еко У. У що вірять невіруючі / Умберто Еко // Переписка Умберто Еко та кардинала Мартіні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.index.org.ru/selected/297eko.html>.
5. Изард К.Э. Теория дифференциальных эмоций / Кэррол Эллис Изард // Психология эмоций. – СПб : Питер, 1999. – (Мастера психологии). – 385 с.
6. Кортасар Х. Життя Едгара Аллана По / Хуліо Кортасар. – 1999. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://magazines.russ.ru/inostran/1999/3/korta.html>.
7. Лавкрафт Г.Ф. Сверхестественный ужас в литературе / Говард Филлипс Лавкрафт [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://literature.gothic.ru/hpl/hpl-esse.htm>.
8. Логинов С.В. Какой ужас / Святослав Владимирович Логинов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rusf.ru/loginov/books/story04.htm>.
9. Лузіна Л.Г. Короткий словник когнітивних термінів / Л.Г. Лузіна. – М. : МАКС Пресс, 1996 – 390 с.
10. Рябцева Н.К. Контрастивная фразеология в культурном контексте / Н.К. Рябцева // Актуальные проблемы межкультурной коммуникации. – Москва : МГЛУ, 1999. – С. 80.
11. Тодоров Ц. Введение в фантастическую литературу / Цветан Тодоров. – Москва : Дом интеллектуальной книги, 1997. – 408 с.
12. Фрейд З.О. правомерности выделения из невращения симптома комплекса, называющегося «невроз страха» / З.О. Фрейд. – 1895. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psychoanalyse.narod.ru/fre1894a.htm>.
13. Хапаева Д. Кошмар: литература и жизнь / Дина Хапаева. – Москва : Текст, 2010. – 130 с.
14. Шурма С.Г. Поэтика образу та символу в американському готичному оповіданні: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі новелістики Е. По, А. Бірса та Г. Лавкрафта) : дис. ... канд. філ. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Світлана Григоріївна Шурма. – Київ, 2008. – 250 с.
15. Bloch R. Psycho / Robert Bloch. – New York : Fawcett World Library, 1960. – 98 p.

16. Bracha H. Human brain evolution and the Neuroevolutionary Time-depth Principle / H. Bracha. – Cambridge: Bradford Book, 2006. – Vol. 2. – 325 p.
17. D'Ammassa D. Encyclopedia of Fantasy and Horror Fiction / D. D'Ammassa. – N.Y. : Infobase Publishing, 2009. – 488 p.
18. Ekman P. Basic Emotions / Paul Ekman // The Handbook of Cognition and Emotion / Paul Ekman. – Sussex : John Wiley & Sons, Ltd., 1999. – P. 45–60.
19. Harris T. Rad Dragon / Thomas Harris. – 1981. – [Electronical source]. – Access mode : <http://www.onlinebook4u.com/book/3068.html>.
20. Harris T. The Silence of the Lambs / Thomas Harris. – 1988. – [Electronical source]. – Access mode : <http://www.gyxsex.com/tushu/book/book56/20098306242216.pdf>.
21. Joshi S. T. H. P. Lovecraft and Lovecraft Criticism: An Annotated Bibliography. – Tampa : University of Tampa Press, 2009. – 310 p.
22. King S. Good Reads / Stephen King [Electronical source]. – Access mode : http://www.goodreads.com/author/quotes/3389.Stephen_King.
23. King S. Misery / Stephen King. – 1987. – [Electronical source]. – Access mode : <http://www.rednovels.net/fantasticfiction/u6306.html>.
24. King S. Shining The Shinning / Stephen King. – New York : Anchor Books, 2012. – 307 p.
25. King S. The Night Shift / Stephen King. – 1987. – [Electronical source]. – Access mode : http://reading-everyday.com/175/Stephen%20King%20-%20Night%20Shift_split_001.htm.
26. King S. The Night Shift, 1978 / S. King. – [Electronical source]. – Access mode : http://reading-everyday.com/175/Stephen%20King%20-%20Night%20Shift_split_001.htm.
27. Levin I. Rosemary's Baby / Ira Levin. – 1967. – [Electronical source]. – Access mode : http://www.onlinebook4u.com/horror/Rosemary-s_Baby_1/index_18.html.

Вовк Е. В. Ужас как основной жанрообразующий элемент в американских романах литературы ужасов

Аннотация. В статье выяснены и разграничены понятия базовых (фундаментальных) и производных эмоций. Выделенные факторы, вызывающие эмоциональные состояния страха, стали базой для систематизации принципов воспроизведения жанровых особенностей литературы ужасов.

Ключевые слова: эмотивность, эмоциональность, жанрообразующий элемент, жанр «horror».

Vovk O. Horror as the main genre forming element in American horror fiction

Summary. The paper focuses on explaining and delineation the notions of basic (fundamental) and derivative emotions. Identified factors causing emotional states of fear became the basis for systematizing principles of forming horror genre features.

Key words: emotivity, emotionality, genre forming, “horror” genre.